

UTAK ÉS ÚTVESZTŐK

(Hét könyvről röviden)

HORNYIK MIKLÓS

EGY IRÁNYREGÉNY A JAVÁBÓL

Varga Zoltán könyvét, *A méregkeverőt*, nem olvashatjuk csak úgy, mint egy jól sikerült olvasmányos regényt, elsősorban nem is esztétikai megmunkálása vonja magára a figyelmet, hanem gondolati súlya. Varga könyve irányregény a javából, telve nyugtalanító gondolatokkal, pontos és meghökkentő észrevételekkel; a képzelet játéka és a vastkos vallóság olykor szatirikus, olykor pedig utópisztikus rajza egyedülállóvá teszi irodalmunkban.

A hatalom, a zsarnokság hú képe ez a regény: a mindenkori állam és a mindenkori uralkodó osztály képmását vetíti elénk, egy ember harcainak, cselekedeteinek, szándékainak indítékait és végkövetkezményeit motiválja. Még sok efféle általánosságot elmondhatunk róla, de nem jutunk közelebb a lényeghez, ha nem vizsgáljuk meg a konkrét művet.

A regény kerete, cselekménye a következő: egy fiatal tudóst arra kényszerít a zsarnoki államhatalom, hogy olyan vegyszert állítson elő, amely vak bábuvá, engedelmes géppé, minden parancsot lelkesen végrehajtó szolgává változtatja az embereket. Dr. Salvatore, a fiatal tudós a kényszer és a tudományos kíváncsiság ösztönzésére munkához lát. A kezdet kezdetén rádöbben, hogy a különös vegyszer elkészítése nem lehetetlen, csak időbe telik, tehát az ország (Amalgámia) lakosaira a legembertelenebb szolgaság vár. Így hát minden igyekezetét arra fordítja, hogy elődazza a szer elkészítését, hátha közben megbukik a zsarnok, s az emberek megmenekülnek a pusztulástól. Múlnak az évek, és egy napon véletlenül egy új fajta szert talál fel: a juszticint, amelynek éppen ellenkező a hatása, mint a zsarnok követelte agymosó szeré: mindenkit, aki csak megízleli, emberségessé, önfeláldozóvá, őszintévé tesz, igazi közösségi embert varázsol még a gonosztevőből is. A tudós becsapja a zsarnokot: agymosó szer helyett juszticint juttat a főváros vízvezetékébe, és ennek csodálatos következménye van: kitor a „csendes” forradalom, és vér nélkül, áldozatok nélkül megvalósul mindenki álma: az igazságos társadalom. Azaz megvalósulna, ha...

Megtörténik a hatalomátvétel: az ország élére Orlando, a gerillák legendás hírű vezére kerül. Egy ideig minden rendben van, de aztán elszaporodnak a bajok: lábra kap a gazdasági bűnözés, a megvesztegetés stb., és hamarosan minden ismét úgy megy, mint régen. Az történt

csupán, hogy míg a tudós vizsgálati fogságban volt — mert korábban a zsarnokot szolgálta —, elmúlt a csodaszer hatása, mert nem juttattak újabb mennyiséget a vízvezeték-hálózatba. Dr. Salvatore végül is kiszabadul, és bebizonyítja a kormány tagjainak, hogy a juszticin mindenkit igazi közösségi emberré tesz. Elképzelése már-már valóra válik, a parlament megszavazza a szer elfogadását, és általános használatát, amikor a hiú és korlátolt, de cselekvőképes államelnök katonai őrizetbe veszi a parlament tagjait, mert a hatalomtól megittasultan veszélyeztetve látja hírnevét és pozícióját. Az államcsíny után arra kényszeríti a tudóst, hogy juszticin helyett az akarat nélküli bábuvá varázsoló szert, a szervilint állítsa elő. Ugyanazt teszi tehát, mint az előbbi zsarnok... És dr. Salvatore csak azért nem lesz öngyilkos, mert él benne a sápadt remény, hogy valami módon megmentheti az embereket.

Ez a pusztá történet, és a cselekménybe szőtt példázat. Első pillantásra úgy tűnhet, hogy Varga Zoltán utópisztikus regényt írt, hiszen a könyv arról szól, hogy egy fiktív társadalom fiktív zsarnokát egy tudós fiktív csodaszerral megbuktatja stb. S mivel maga a parabola is fikció, az utópisztikus megjelölés helytállóan tekinthető; ha Swift *Gulliverje* vagy Déry Tibor *G. A. úr X-ben* című regénye utópisztikus, akkor Varga regénye is az; Lilliput, X város és Amalgámia az írói képzelet szülötte. De csak a képzeleté-e vajon? Több annál: a kalandokat kedvelő írói fantázia többnyire valósághoz tapadóbb, mint a földön kúszó rövidlátás, azon egyszerű oknál fogva, hogy magasabbra szárnyal, tehát többet lát... Ez nemcsak önkívülettől lázas látnok-költők erénye, hanem a hétköznapi gondolatokkal és gondokkal bíbelődő prózaírók jó tulajdonsága is.

Varga regényének legtöbb vonatkozása — allegóriája és fikciója — konkrét, a valóságban gyökerezik. A zsarnokság megrajzolásához éppen elég példát sorakoztat a történelem Nérótól Sztalinnig; a tudós fonák helyzetét, különös erkölcsiségét akár korunk Einsteinjeiről is mintázhatta; Amalgámia igen sok vonatkozásban hasonlóságot mutat a jelenkori szocialista vagy kapitálista országokkal, mint ahogy Swift Lilliputját is bátran időszerűsíthetjük; Amalgámia nem konkrét ország, hanem sok konkrét ország és állam azonos ismérveit viseli magán (ahogyan egy regényhős sem egy konkrét ember alakmása). Ilyenképpen tehát azt is elmondhatjuk, hogy rólunk is szól a regény; de valószínűleg hasonló eredményekre jutna a regény francia, orosz vagy kínai olvasója is. S éppen ez az egyetemesség legfőbb értéke.

Ami a könyv gondolati súlyát, erejét adja, s ami az aggályoskodó óvatosság ellenvéleményét hívhatja ki, az Varga Zoltán történelem-szemlélete. A regényből azt olvashatjuk ki, hogy a leghaladóbb szándékú rendszerváltozás is (például a kapitálista rendszer megdöntése, a szocialista társadalom kiépítésekor fellépő proletárdiktatúra) önmön ellentétébe oaphat át; továbbá: a leghaladóbb mozgalom is csak addig szeplőtelen, addig tiszta (vagy még addig se), amíg üldöztetésnek van kitéve, mihelyt azonban vezetői átveszik a hatalmat, minden igyekezetük az lesz, hogy hatalmukat megszilárdítsák, és hatalmukat, kiváltságaikat a mozgalom legszentebb céljaiért sem hajlandók feladni; tehát pontosan azt teszik, amit elődeik tettek: a hatalomörzés lesz az egyetlen céljuk. Ha ezt a gondolatmenetet — immár a regény mondaníva-

lójától függetlenül — tovább követjük, arra a megállapításra juthatunk, hogy az osztályharc kézzelfogható eredménye: a hatalomátvétel, eszköz helyett, céllá szilárdul. S nem mindegy-e, hogy ki tartja kezében a hatalmat, ha egyetlen célja csak az, hogy uralkodjék? Ha semmit sem tesz azért, aminek nevében harcolt, aminek érdekében átvette a hatalmat? Ha a régi uralkodó osztály helyét egy új foglalja el, a régi zsarnokét egy új — a nép pedig továbbra is valahol a történelem alatt vegetál?

Úgy tűnhetik, Varga történelemszemlélete fatalista; de csak azért tűnhet így, mert pusztán a regény központi gondolataira (a hatalom gyakorlásával, átvételével kapcsolatos gondolatokra) irányítottuk a figyelmet. Varga nem azt mondja, hogy teljesen mindegy, ki gyakorolja a hatalmat; nem azt mondja, hogy a rendszerváltozás felesleges, mert mindig önnön ellentétébe csap át, stb. Ellenkezőleg, a történelmi fejlődést hirdeti, azzal a megszorítással, hogy ha a történelem kerekét nem is lehet visszafelé forgatni, de néhány órára — néhány nemzedéknyi időre — meg lehet állítani. Ez a figyelmeztetés nem rejt fatalizmust, hiszen számtalan történelmi példával lehet igazolni, de nem is rejt különösebb optimizmust, s ez érthető is: az emberiség több ezer éves történelme nem sok optimizmusra ad okot. Varga tehát nem tagadja a fejlődést, de „tagadja” a történelmi folyamatok zavartalan kibontakozását a haladó (pl. szocialista) társadalmak keretén belül is, és ezt nem belső osztályharcokkal magyarázza, hanem a hatalomgyakorlás eltorzulásával (elég, ha a személyi kultuszra gondolunk). S ez a gondolat igen fontos felismerést foglal magában, pl. azt, hogy a hatalom nemcsak a kiszolgáltatottakat, hanem a hatalom gyakorlóit is nyomorítja.

Dr. Salvatore meddő küzdelme, sorozatos kudarcai a divatos szótartományt juttatják eszünkbe: az ember hiába küzd, mindenképpen Sziszüphosz sorsára jut. Az egzisztencialisták tételét akarta-e igazolni *A méregkeverő* írója? Nem hiszem; inkább az állam, a hatalom kényé-kedvére kiszolgáltatott ember sorsát ábrázolja abban a történelmi pillanatban, amikor a történelem kereke megáll.

Varga Zoltán becsületes gondolkodó, tehát merész és bátor, tehát nagymértékben skeptikus és ironiára hajlamos, tehát a kételkedők közé tartozik. Tételek, elvek és elméletek, eszmények helyett először az embert veszi szemügyre, csak utána azt, amit az ember hangoztat és prédikál. Mint minden jelentős prózaíró, ő is fontosabbnak tartja az embert az ideáloknál. A hivatásos történészek, múlt- és jelenmagyarázók legnagyobb hibáját javítja ki: termelőeszközök fejlettségi foka, tömegek öntudata és egyéb kaptafák helyett az embert vizsgálja, tulajdonságait, korlátait és lehetőségeit kutatja.

„Ha jól tudom — mondja dr. Salvatore az új rendszer rokonszenves kormányfőjének —, a kormány tagjai valamennyien sok próbát kiállt emberek, akik egész lényüket a haladás ügyének szentelték, és szükség esetén bizonyára az életüket is készek lennének feláldozni érte?” — A kormányfő erre így válaszol: „Az életüket igen, de nem bizonyos, hogy a hatalmukat is”. — S amikor a tudós azt az ellenvetést teszi, hogy „a hatalom elsorvadásának elméletét, mint végső célt, a mi mozgalmunk is magáénak vallja”, a válasz magában foglalja azt az ellentmondást, amit a hatalomgyakorlás jelképez: „Elvben igen... És amíg

ez csak egy amolyan távoli... transzcendens célként lebeg előttünk, valahol ott, ahol a párhuzamosok találkoznak és ennél fogva a légynek sem árt, nincs is vele semmi baj. De ha most mint lehetőség közvetlenül a lábunk előtt hever, vajon ez esetben is így lesz-e?... Aadvan van egy embercsoport, amelyről nyugodtan elmondhatjuk, hogy a hatalommal kötött házasságában éppen mézesheteit éli, és ez az embercsoport most egyszerre azzal a feladattal kerül szembe, hogy szeretett élettársát, akit ugyan halandónak hisz, de azért reméli, hogy az túl fogja élni őt, belátható időn belül halálosan végződő kórral oltsa be. Emberek, akik fényes történelmi pályafutásról ábrándoztak, sőt többé-kevésbé el is indultak rajta, így egyszerre arra ébrednének, hogy fölöslegessé váltak, nélkülük is rendben megy minden. Gondolja, hogy közülük mindenki jó képet vágná ehhez?"

Sorolhatnánk a példákat: a könyv nemcsak történelmi, társadalmi, de etikai és filozófiai mondanivalóban is egyaránt gazdag. S ami különösen vonzóvá teszi: az író szenvedélyes tárgyilagossága, ahogyan a történelmi, társadalmi, etikai, filozófiai problémákat vizsgálja, ahogyan pörére vetkőzteti az embert.

A *méregkeverő* irányregény abban az értelemben, hogy társadalmi eszmék megvalósítását kívánja elősegíteni; utópisztikus regény, mert a világ, amelyet ábrázol, utópisztikus; végül pedig: teljes értékű szépirodalmi alkotás: ezt a könyv főszereplőinek élményszámába menő jellem- és lélekrajza bizonyítja, s mindaz, ami kitölti, léte, eleven valósággá varázsolja az egész történetet. S milyen szénsavas nyugtalanság van ebben a könyvben! Hány találó és pontos megfigyelés, mennyi gondolat! Az író a társadalmi lét kusza, bonyolult világát egy-két mondatnál is át tudja világítani; s ez már nemcsak rendező elv, hanem lényeglátás, maga a szellem.

A SZATÍRA HATÁRÁN

Egy nemzetgyűlés olyan határozatot hoz, hogy az emberek egy részét fel kell áldozni a „többség”, a közösség érdekében. Az áldozatokat húsgyárba viszik, és sonkát, szalonnát, füstölt húst készítenek belőlük. Testükből tehát „kenyér” lesz, az életben maradók tápláléka. Az egyik áldozatnak ideig-óráig sikerül megmenekülnie, de az éhség végül is kannibáli tette kényszeríti: ennie muszáj embertársai húsából. Gyötrelmes kalandok után feladja a küzdelmet, mert rádöbben, hogy ellenállása, menekülése hiábavaló, és önként beáll a sorba, amely a darabológépek torkába menetel.

Erről szól Gobby Fehér Gyula *Kenyér* című kisregénye.

Rossz tréfát mond el ez a kisregény, vagy pedig anarchista lázadás a magva? A „közösség érdekeit” gúnyolja ki, azt példázza, hogy az ember képtelen igazi közösségben élni társaival, azt, hogy az együttélés súlyos áldozatokat követel?

Jonathan Swiftnek, a nagy gúnyolódónak van egy hasonló, halálosan komoly szatírája, a *Szerény javaslat*. Swift azt javasolja az angol nagyuraknak, hogy egyik meg az ír csecsemőket, mert csak szegény szülei és szegény hazájuk terhére vannak. Ha megeszik őket, a közjót szolgálják, mert a szegény emberek pénzt kapnak a gyerekekért, mellesleg pedig nem lesz többé húshiány.

Ilyesféle szatíra Gobby Fehér Gyula könyve: mosolytalan és megdöbbenő. Az eldologiasodott, géppé-eszközzé vált ember látványát vetíti eléink. Ennek az embernek mincsen arca, csak a teste ember-szabású, lelke szürke uniformisba öltözött. Gobby, jól felismerhetően, a lélektelen, elembertelenedett hivatalnokvilágot veszi mintául. Stílusa is teljesen dezantropomorfizált, szürke, semmitmondó hivatalnoknyelv.

Ábrázolástechnikája a nagyítás és a zsugorítás, de a módszerét nem szemünk láttára alkalmazza, mint a karikatúristák — csak a módszer alkalmazásának következményeivel ismertet meg.

A szatirikus ábrázolásban általában nagy szerephez jut a képtelenség, a nonszensz. Gobby könyvében mindössze egyetlen nonszensz van: a nemzetgyűlés értelmetlen határozata, meg az, hogy ezt a határozatot mindenki elfogadja és teljesíti. Ezenkívül semmilyen feje tetejére állított helyzetet nem találunk a könyvben. Megdöbbenésünket az is növeli, hogy a nonszensz egy egészen reális világból nő ki, már-már természetesenek érezzük.

Reális világ-e az, amely ilyen képtelenségeket termel ki magából? Erre csak akkor válaszolhatunk, ha megismerjük. A *Kenyér* világa nem kísérletes, nem irreális, mint Kafkái, nem is játékosan kiszámíthatatlan, mint Lewis Carrollé, csak szürke, semmitmondóan hétköznapi, jellegtelen és embertelen. (A regény hőseit egy „semmilyen arcú emberke” tartóztatja le; a parancsokat vakon teljesítő gyáriak „füstszínű” egyenruhát viselnek stb.). De éppen a szürkeségben, a semmitmondó fakó életben lapul meg a pusztítás, és csak egy nemzetgyűlés határozata kell ahhoz, hogy látható valósággá váljék.

A regény hőse egy ember a sok közül, aki ebben a hullaszürke világban tengődik. Aligha véletlen, hogy névtelen (Kafka alakjainak is csak fél-nevük vagy betű-nevük van, az amerikai Elmer Rice drámahőseinek nincs nevük, csak számuk van), s hogy az egyéni vonások leghalványabb jeleit sem ismerhetjük fel rajta. Típusjellegű hős, akin egy torz társadalom személyiség-gyilkoló hatalmát szemlélhetjük. Menekülése, vergődése alig kelt részvétet. Sorsa és küzdelme az emberi élet kicsiségét, bábjáték voltát szemlélteti; jellemző az is, hogy csak részegen jut el a szembeszegülésig, vagyis olyan állapotban, amely mindennapi életéhez képest természetellenes.

Az író meggyőző bizonyossággal érzékelteti az eldologiasodásban rejlő végzetességet, amely az eszközzé vált ember lappangó társadalomellenes indulataiban gyökerezik. „Mikor a sorsomról van szó, nem másoktól vagy a retentő ismeretlen hatalmaktól rettegek — írja a regény egyik szereplője —, hanem saját magam kicsinységétől, általában magamtól.” — Az emberségében halálra sebzett ember vallomása ez.

„Ennek a regénynek nincsenek hősei, csak áldozatai” — írta Németh László a *Halálfi* című Babits-regényről. Teljes mértékben vonatkozik ez Gobby kisregényére is.

Az eddigiekből láttuk, az író nagyítással és zsugorítással teremti világát. A kétszínű valóság mozaikrajzán csak a sötét árnyképeket vizsgálja; lehetőségekből bont ki egy történetet. Egy ilyen lehetőség a nemzetgyűlés határozata, egy ilyen lehetőségből bomlik ki a végzet.

„Nem több-e hát, mint pusztá képzelt?” — mondja Bernardo Horatióknak, amikor megpillantják Hamlet apjának szellemét. Mi is megkérdezhetjük: szellemvilág ez vagy valóság?

Hamlet apjának szelleme az érzékszervek és az értelem számára nem létezik — tehát afféle nonszensz —, de a lélek számára valóság és bizonyosság.

A RÖGTÖNZÉS ZSÁKUTCAJÁBAN

A vajdasági magyar irodalomban a humoreszk sokkal inkább a rögtönzések műfaja, mint bármi más. Ám, ha rögtönzést említünk, ne Karinthy szellemes, sziporkázó, ötletgazdag remekműveire gondoljunk. A vajdasági humorista a szó szoros értelmében rögtönöz, azaz: a hajánál fogva rángat elő egy alkalomszerű, röghöz-időhöz kötött témát, hozzákínlódik néhány keserves poént — és máris kész a humoreszk. A humoreszk még nem nyert irodalmunkban polgárjogot, de nem is nyerhetett, mert kívül esik az irodalmiség határain. (S ha elvétve akad is egy-két kivétel, az csak erősíti a szabályt.)

Kopeczky László a rangosabb, színvonalasabb, szellemesebb humoros irodalom művelői közé tartozik, de — új könyve bizonyítja — ő sem mentes az említett hibáktól.

Opus 5 című könyve öt egymástól többé-kevésbé független írást tartalmaz. Kisregényeknek nevezi műveit, de már a műfaji meghatározással is baj van: az *Opus 5* első írása humoreszk, a második és a harmadik humorral fűszerezett novella, a negyedik és az ötödik szintén humoreszk. A helyesbítésre nem azért van szükség, mert a szerző egy kilencoldalas írást is kisregénynek nevez, azért sem, mert az elbírálás a műfaji megjelöléstől függ, hanem azért, hogy az írások jellegét meghatározzuk.

Íme a kötet első, Allegro című írásának tartalma:

Egy öngyilkosjelölt megírja búcsúleveleit, és éppen anra készül, hogy felkösse magát, amikor kopogtatnak az ajtón: legjobb barátja lép a szobába. Kevéssel ezután ismét kopogtatás hallatszik: újabb vendég jön; valamivel később egy vállalati küldöttség jelenik meg, koszorút, virágot hoz. És gyors egymásutánban több virág- és koszorúküldemény érkezik az öngyilkosjelölt lakására. A poén: tervébe egy apró hiba csúszott; a posta előbb kézbesítette ki a búcsúleveleket, mint ahogy számította, s így a címzettek életben találják. Ezután persze ki gondolna öngyilkosságra? Az egybegyűltek nagy dárúdót csapnak, és minden jó, ha a vége jó.

Régi igazság: sem jó, sem rossz téma nincs, minden a megírásan múlik. Kopeczky Allegro című írásának témavázlata számtalan humoros bunkfenece, ötletsziporkára, sőt groteszk játékra adhat alkalmat; a témát akár úgy is meg lehetett volna írni, hogy a maga nemében remekmű kerekedjék belőle; de az író engedett az olcsóbb megoldások csábításának, s egy-két tollvonás után a rutinra bízott mindent. Így aztán unalomig ismét karikatúrák lépnek a színre, és nem is csodálkozunk, hogy erőltetett élénkséggel, kapkodó gyorsasággal beszélnek és cselekednek. Minden a párbeszédnyújtó rögtönzés szolgálatába áll, a köznap beszéd pongyolasága, közhelyei, önműködő humoros fordulatái egymást váltogatják. S a szereplők: mennyire ismerjük őket, mennyire nem karikatúrák már! Íme a szereposztás: egy zord vállalati igazgató, aki él-hal tündérszöke, bögyös-faros titkárnőjéért; nevezett

titkárnő, akit csakis Lilikének lehet hívni, s aki lényege szerint nem más, mint ruhába csomagolt tömény izgatószer; az anyósjellegű Vülma néni, akinek korára vicces célzásokat lehet tenni; Karcsi, a jó barát, aki gyártja a vicceket, s okkal, ok nélkül röhög, mint a fakutya; és Gáspár, az öngyilkosjelölt, aki megpillantva Lilikét, enged a természet ősi törvényeinek, és viháncolva üldözni kezdi — bár Tercsi okozta szerelmi bánatában akart véget vetni életének...

Valószínűleg ismerjük ezt az érzést: társaságban valaki viccet mond, majd a poén kibökése után térdét csapkodja, hátba veregeti a melllette állót, csorognak a könnyei, fulladozik a kacagástól, a hallgatóság pedig kínosan feszeng — a vicc ostoba, nem tudja mire vélni a nagy nahotát. Kopeczky *Opus 5* című könyvében igen gyakori ez az indokolatlan túlméretezettség: a legtöbb szereplő „üvölt”, „ordít”, „kiabál” vagy „röhög”; minden második szavuk az, hogy „marhaság, hülyeség, pofa be”; ha valaki történetesen jön, csak „lélekszakadva” jöhet. A szavak kalimpálnak — karikatúrát így nem lehet rajzolni.

Elnagyoltság és rutinhumor jellemzi az *Opus 5* legtöbb írását; a *Vivace* című egy levél körül bonyolódik: a megbántott férfi egy sértő szót ír az imádott nőnek, a levelet hosszas vívódás után postaládába dobja; ezután egy hajszá következik (több mint ötven oldalon), hogy a levelet visszaszerezze; Richárd, a Largo kótya arisztokratája céltalanul ödög a világban, és azon töpreng, hogy nem mindenki kerülhet föl „az élet sakkjárájára”; az *Andante* egy apróhirdetés által megismerkedett férfi és nő találkozásának rossz bohózatát adja elő; s a *Tutti* (a kötet legjobb darabja) egy nyomasztó álmot ír le: egy jóllakott férfi álmában rémképeket lát. Az ablak előtt száradó fehérmemű minduntalan azt az érzést kelti benne, hogy a szomszédai, Moraveczék felakasztották magukat. A féltalom önkéntelen őszinteségével beismeri, hogy nem is tehettek mást, hiszen az életük semmit sem ért, de amikor felriad és magához tér, felülkerekedik benne a „józan megfontolás”, nevet egyet, és azt mondja: Moraveczéknak semmi okuk sem lett volna az öngyilkosságra.

A *Tutti* nem szokványos humoreszk, higanygyonsaságú gondolatok és képzettársítások, emlékképek érdekes foglalata, satirikus utolsó mondata igazi poén. De ha az egész könyvet vizsgáljuk, rádöbbenünk arra, hogy a poérok és viccek többnyire ilyenek:

„— Nem halljuk — emelte meg a hangját Vülma néni.

— Alljon sámlira — röhögött Karcsi.”

Említettem már: az *Opus 5* szereplői túl sokat nevetnek. Meg kell hát azt is mondanom, hogy nevetésük nem valami határtalan, önpusztító jókedv, amely a sírással rokon, hanem beidegzett, tehát lényege szerint nem szellemes, tartalmatlan humorizálás. A könyvet végül is kedvetlenül tesszük le: minden, ami automatikus, egyben kedvszeggő is: ellankasztja figyelmünket, kiüríti bensőnket, a hiábavalóság, céltalanság érzését kelti.

AZ OBJEKTÍV KÖLTÉSZET FELE

Brasnyó István első verseskötete, a *Vadvizek*, a költői tájékozódás még lezáratlan szakaszának verseit tartalmazza. A fiatal költő elsőrangú törekvése, hogy objektív lírát teremtsen. Kilép a lírai költő

hagyományos szerepéből, és hideg fejjel, kutató tekintettel vizsgálja a maga elé táruló látványt. A kibeszélő érzelmességet elfojtja magában, a tárgyi valóság tényeit igyekszik költőivé átlényegíteni. S mivel a tényeket a versben szavak helyettesítik, holdsugár-hideg szavakból építi verseit. Kedveli a felsorolást, a költészeti tárgyiasság egyik fontos jellemzőjét:

Egarc, szederág, inda, csillan napszem, mögé sötétség,
Cserjehegy, tűzfény, kőből edények, víz fut fel, tovalebben,
Háncs foszlik, bogár zúg, hangyasereg kél: sötétség,
Zöld, zöld, titkon ülepszik, szárnyal, végül lehanyatlík
Föld kérge (meztelen) csontosodik, megrezdül, tovalebben —

A *Vadvizek* címadó verse nem is több, mint pusztá, mondatpólusok nélküli felsorolás:

Iszap mögött csillagok, a sötét csillagai, borús éjszaka;
lámpában hazatérők, lámpa mögött csillagok, semmi éjszaka:
jég fuldoklóí, mögöttük csillagok, ésszerű éjszaka;
éjszaka barázdái, sárba tapadt csillagok, hegyek kérdőzése; stb.

A versépítési technika e jellemző vonása több versében megfigyelhető. Ám hasonlatai, képei igen gyakran nincsenek összhangban törekvéseivel. Fejlődése, költővé érlelődése alighanem hosszan tartó lesz, mert öntudatlanul felszínre törő költői ösztöne mást ígér, mint az ösztönt zabolázó szándék.

Vensteremtő ereje ott mutatkozik meg, ahol ösztön és szándék találkozik: a tájfestő versekben. A tájban „titok, lebegés” is megbújhat, tehát érzékletes és érzellemmel telített, képeket is festhet róla, anélkül, hogy közvetlenül önmagáról kellene beszélnie.

A gondolatiság igénye néha remekbe készült sorokat teremt:

Együtt úsztunk talán egy ősi tóban
Midőn még nem voltak határaink
— — — — — (— — — — —
Külön-külön nem tudtunk a létezésről
Mint két idő mely egyetlen percben él,

többnyire azonban megfosztja verseit az érzékletességtől, kierőszakolt, száraz bölcselkedést szül, üresen zakatoló verbalizmust.

A szavak mágikus holdudvara, a vonzatok asszociáció-köre néha önmagában is elegendő ahhoz, hogy jó vers szülessék. Brasnyó István ezt a lehetőséget jó érzékkel fel is használja. A pusztá megjelenítés — mindenféle tartalmas gondolat és magyarázat nélkül is — elegendő ahhoz, hogy az olvasóban élményt és gondolatokat ébresszen. Egyszerű eszközökkel, magyarázás nélkül többet lehet mondani, mint zsúfolt szóáradattal, szájbarágó magyarázattal; a vers sohasem kifejezetten fogalmi közlés, mert ha az volna, mondanivalónkat prózában is közölhetnénk, sőt több sikerrel. Brasnyó *Túl a házakon elül a szél* című versében sok magyarázó hasonlat helyett, amelyek annyira jellemzőek verseire, egészen puritán szóhasználattal él. *Nagy szekerek, kék ajtós magtárak, tömör kasok, sárga hold, csoszogó parasztok* — szinte ennyiből áll az egész vers, néhány jelzőből, néhány súlyos szóból, mégis költészetté nemesedik, mert az élmény közvetlensége hatja át.

„A réten szerte zöld lovak úsztak” — írja egyik versében. Ilyen sorokra — a szabad asszociáció érdekes példáira — csak elvétve bukkanunk, s ha igen, többnyire közömbös szóhalmazba ágyazva.

A *Vadvizek* szerzőjének alapérzése a szorongás. *Kisértet, köd, fekete erdő, éjszaka, hófehér árny, sötétség és lidérc* rémlik elő verseiből; természetesen nem így, egységbe foglalva, hanem a versekben szétszórva, hasonlatokba bújtatva — de mindig visszatérően. Brasnyó nem misztikus, mert ha az volna, nem írna hermetikus, színtelen és szagtalan verseket; de bizonyos, hogy közölnivalója jórészt félig értett érzésekből táplálkozik. S hogy ennek ellenére mégis költészetet kíván teremteni, ezt csak azzal magyarázhatjuk, hogy a versírás az ő számára még nem kényszer (közlésvágy), hanem feladat. S e tekintetben legtöbb költőnkkel rokon.

Egyik versét például így kezdi:

A hold húséről énekelnek a lányok a dombon,

de aztán így folytatja:

És mély hangjuk alól meddő, fekete árnyak
Oszlanak: iramođva futnak szét e légszigetek,
A föld belső kérgébe tűnnek s ott kigyúlnak

— és így tovább. Az első sor — a lényeghordó — így közömbösül szükségtelen magyarázattá. A vers már nem is az éneklő lányokról szól, hanem az árnyak (a költő által) mozgató, egyáltalán nem meggyőző játékaról. Iskolapéldája is lehet annak, hogyan lesz az ihletből irányított ihlet, és példája annak, hogy ez mennyire silánnyá teheti a verset.

Brasnyó István költői ösztöne és szándéka — mint említettem — még nem találkozott; nyilván a költői ösztönnek kellene teret engednie, a szándékot pedig hagyni, hogy felzánkózzék hozzá. Bár az is lehet, hogy végül összebékülnek. A *Túl a házakon elül a szél*, A *Hold* és *Cissa* című versei arra engednek következtetni, hogy ez sem lehetetlen.

SZAVAKRA HULLÓ VILÁG

Bármennyire is hiányzik belőlük a színgazdagság és a zengő végtelen szólongatása, Dési Ábel miniatűr versei* valamiképp Juhász Gyula verseire emlékeztetnek: Dési szinte a semmiből teremt verset. Egész költészete néhány szó ismétléséből, variálásából áll. Rövid strófáinak minden második, harmadik szava:

álom, emlék, magány, csend, remény, idő, vágyódás

és még egyszer leírhatjuk az első szót:

álom,

mert ez az első és utolsó, ez a legfontosabb szó költészetében.

Melankolikus természet, mint Juhász Gyula, de költészete ernyedtebb, tétovább, erőtlenebb, mint Juhászé. Dési számára nem menedék

* Dési Ábel: *Fáj az idő. Versek*

a költészet, csak néhány véges értelmű szó. Az élet „álomtalan álomvilág”, és az igazi álom a menedék, minden földi jónak a hordozója. De az álom „gyöngyös takarója” (Babits) kihull a kezéből. Mi marad hát meg? Csak néhány szó: emlék, magány, idő. Néhány tétova példázat arról, hogy

hasztalan
az értelem
az álmok
romjain

Ha egy Dési-verset elolvasunk, ismerjük a többit is, egész költészetét. Nem használ több formát, csak egyet, nincs új mondanivalója, csak a régi. Egyhúrú hangszert penget, amelyre rögtön ráismerünk: ez a gyógyíthatatlan magányosok hangszere. Következetes önisméltése modorosságba fullad.

Egy-két szavas verssorai, egyhangú mondókái is azt jelképezik, amit hol közvetve, hol közvetlenül kimond: cserepeire hullott szét a világ, még az álmokból is csak romok maradtak. Ez az életérzése, a világlátása.

az éjszaka
romjai közt
csak a magány
botladozik

— írja *Lírai szvit egy éjszakára* című versében.

Verseiben minden fontosabb szó anyagtalanná, imagináriussá, teljesen elvonttá válik. Csak néha téved a tollára a szó, hogy: ember, akkor is az elidegenedés képzetével együtt:

minden szavad
s mozdulatod
a létezés
romjai közt

vagy:

emberséged
szél lengeti
holt fogalmak
ágai közt

Az élet céltalanságát, az idő múlását, a halál közeledtét meglepő rövidséggel és egyszerűséggel ragadja meg. *Játék az idővel* című versében költői szépségű strófákra bukkanunk:

őszülő hajamra
szórnál csillagot
hozz a tenyeremre
madárkát és holdat

Ahogy az unatkozó gyerek kockákkal játszik, Dési úgy rakosgatja egymás mellé a szavakat. Szavait nem tartja össze belső erő, önálló-

sulnak, széthullnak, elrugaszkodnak egymástól. Legtöbb versében nyomon kísérhető az összefüggések megbomlása. Ami kötetéből — egy-két versen kívül — megmarad bennünk, csak néhány szó:

emlek, magány, csend, álom.

LÍRAI KUTATÁSOK

„Nem kísért (dús vízió) mit megfejthetnék” — olvashatjuk Torok Csaba *Szégyenfán* című új verseskötetében. A meghatározás pontos: a világot nem egy egységes, mindent átfogó vízióban látja és láttatja, csak felidéz, megvillant belőle valamit. Torok Csabának nincs megcsontosodott ars poeticája, tételekbe foglalható költői programja. Rendhagyó, kutató, alakváltó lírikus. Kifejezőmódja többé-kevésbé mégis megszilárdult, egyénített, tehát felismerhető.

A világ dús víziója helyett csak a világ részei — és nem is mindig a legfontosabb részei — ütköznek elő verseiből. Verseit a leírás kémeny tárgyiasága jellemzi; ritkán nyilatkozik meg közvetlenül, s olyankor is csak egyfajta áltárgyilagosságba burkolódzva. Lírai önéletrajz helyett az önkívétítés sokkal bonyolultabb, áttételesebb, egyben pedig több lehetőséget, nagyobb gazdagságot felkínáló formáját választotta: gondolatok s tőlük látszatra független érzelmi folyamatok, emlékképek, álomszerű víziók, hirtelen — írás közben — támadt ötletek és valóságlemek egybeolvasztását. A *Szégyenfán* verseit gunyoros pátoasz, szürrealista látásmód, groteszk játékoság jellemzi. A költő irtózik a szokványostól, és ezért humorba, gúnyba rejti érzelmességét. (*Incidens I.* című versében a zárómondat — „emlékszel kedves ez ünnepi estre” — után felsorolja a vers tételeit, szinte restelkedve ellenpontozva pátoaszát: „íme ez az ami a versből kimaradt” — írja.)

Az érzelmesség-undor és szokványosság-irtózás minden jól nevelt modern költő sajátja, s ma már jórészt divat és követelmény is. Torok Csaba szüntelen illúziórombolása, fürkésző önvizsgálata, az a törekvése, hogy a szavak hangulatát elrontsa, nem divatkövetés, inkább keserűség és önvédelem, magyafokú kiábrándultság, amelyet talán egy súlyos lelki megrázkódtatás idézett elő. „Sérülteké a művészet” — írja Füst Milán. Ha sorra vesszük a fiatal költő új verseit, sérült embe-
rekről és egy sérült világ bizarr és torz látványáról kapunk képet. Legjobb verseiből — *Planctus*, *Körkép*, *Veszteség*, *Anakronisztikus dalok* (9. és 13.), *Fulladás* néhány időben, *Incidens I—II.*, *Érthető vers a merengőhöz*, *Zarándoklás a hiányzó cédrusfához*, *A kómajom imája a kereszt előtt* — az ember kiszolgáltatottsága és megcsúfolása, egy kegyetlen világ látványa ötlük elő. A valóságlemek sajátos kapcsolása révén a közelmúlt történelmének groteszk megjelenítését éri el:

kibombázott emberi belek
nemzeti sürgönydrótokon
und schweizer alpenmilchschokolade
golyó fröccsentette dinnyelé
felszabdalt perzsaszőnyegen
és alácikázó leygek

Kevés teret hagy az ösztönösségnek, az önmegfigyelés és tudatellen-
őrzés még szürrealista verseiben is felfedezhető. Csak a gyermekkori
emlékek felidézése eredményez nála önkéntelen megnyilatkozást. Ilyen-
kor hasonlítás helyett azonosításhoz folyamodik:

a kandalló túlvilági macska dorombolása

vagy:

potyogtató körtefáid az idő.

A hasonlítás azonosításra való felcserélése általában az expresszio-
nista költészetet jellemzi. Torok Csaba nem expresszionista költő, ennek
legtöbb verse ellentmondani látszik, különösen pedig az a törekvése,
hogy a szavakat igyekszik megfosztani érzelmi-értelmi emléktartal-
maiktól. A szavak újszerű minősítése olykor leküzdhetetlen ellenhatást
vált ki belőlünk, kikísérletezettnek, laboratórium-szagúnak érezzük
verseit. Az új stílusforma keresése néha zsákutcába viszi vagy félmeg-
oldásokat hoz magával (az Anakronisztikus dalok túlnyomó része ilyen),
de a valóságelemek feltételezett vagy kigondolt kapcsolatai szabad kép-
zettársításokra ragadják, és ez felszabadítóan hat a néha már kínosan
fegyelmezett költőre.

kezdődött minden a legmélyebb orgonasípval
azóta is bűg
(de hol)
és őszinteségem lovával szekrényed tetején
azóta is nyargal
(de hol)

Amikor ilyen sorokat olvasunk, nem is jut eszünkbe értelmezni őket;
az azonnali, önkéntelen és nem „fogalmi” értelmezés az elsődleges
ilyenkor, amely alkalmasabb az összefüggések megsejtésére, mint a
méricskélő analízis. Ha viszont kimondottan fogalmi, gondolati eleme-
ket tartalmaz a verssor, az értelmezés elkerülhetetlen:

kitatarozza a hitet a félelem

Torok Csaba akkor válik formakeresőből költővé, amikor a meg-
jelenítés, a közvetlen kifejezés sarkallja:

kötelek jajszava bontja a tornyot

*

a várban már lódulnak a húsharangok
a tépett zászlók féllábon lengedeznek

*

ügetnek sorban a féktelen fák

Mihelyt azonban elvonatkoztatásokba bocsátkozik, ehhez hasonló so-
rokat ír le:

a kampós lojalitású rend tompító illeme.

Verseskötetében csak elvétve találunk hagyományos értelemben vett versszépséget. Kötete két részre tagolódik: (kifejező) versekre és (magyarázó) ellenversekre. Ha elkülönítjük őket egymástól, meggyőződéhetünk róla, hogy a költő iktatásai nem eredménytelenek: új értékekkel gazdagítják irodalmunkat.

KÖLTŐIETLEN KÖLTŐISÉG

„Élek, mert életem panaszom” — mondja Medeia Weöres Sándor költeményében.

„Panaszkodom, tehát akcióképes vagyok” — vallja Fehér Kálmán, a *Száz panasz* című verseskötet szerzője.

Fehér Kálmán könyve száz komor pátosszal, keserű humanizmussal áthatott verset foglal magában. Költőietlen költőiség az övé: darabos, bárdolatlan, kemény, rideg, de a lélek mélyéről szakad fel, az indulat parazsa izzik benne. József Attila Medvetáncának üteme dobban verseiben, nehézkesen, báj és szépség nélkül, de úgy, hogy reng tőle az egész verstorony.

E 190 oldalas verseskötetben nincs egy szépen csengő rím, egy olvasóra kacsintó költői furfang, a verscsinosítás egyetlen árulkodó jele — egyszerűen: hiányzik belőle a versek székszeplije, az egész költői kelleték- és lomtár. Ha Fehér Kálmán verseit olvassuk, sutba kell dobunk minden poétikai megfontolást, mert csak így tárulhat fel előttünk az az igazabb szépség és igazság, amit magukban rejtnek.

A *Száz panasz* gondolatgörgetegei és „tompá nótái” közt a leggyakoribb szó az, hogy: ember. De mennyi tartalmat kap ez az öt betű, mennyi érzelem és gondolat, keserűség és fájdalom és kétely indázza be! Fehér Kálmán hétköznapi gondjainknak ad hangot, de az ő számára ezek a gondok nem hétköznapiak, s egy percig sem hagyják megnyugodni. Nem a hívő — a kiábrándult költők fajtájába tartozik, akik nem takargatják, hanem elmélyítik sebeiket.

Kiábrándult, mert csalódott a szavak, a szövegek hitelében. Az emberség, az igazság, az állhatatosság a rögeszméje, az álma és vágya, de ehelyett csak embertelenséget, hazugságot, megalkuvást talál. Még nem költözött belé a „megszokás lárvája” még hisz, dacosan és megátalkodottan. Nemzedékének, de talán mindazoknak, akik iskolapadban, történelemkönyvből tanulták meg, mi a szocializmus, a kommunizmus, mi az emberség, a közösségi élet, s utána az utcána lépve — a Medeia költőjének szavaival — „az egymást kifosztás rángatózásának” látványa tárult hitetlenkedő szemük elé — ez az első, talán egy életre szóló élménye. Fehér Kálmán nem tud és nem is akar az eszme és valóság ellentétéből kigyógyulni. E sérülésből és kettősségből táplálkozik költészete:

Ezt a szívünk sem tudja elviselni,
Ügynökök házait építi fölénk
— Jó csere a templomokért —,
Hogy apróbbra bonthassák a rendet
És a harmóniát

(Nyolcvankilencedik panasz)

Mert a létünk begubózott,
És finom, tökéletes játéklabdák lettünk,
Melyekben halkán hörög valami...

(Hatvanhetedik panasz)

„Milyen nyomorultak is az érvek!” — kiáltja egyik versében. Ez a dacos keserűség hol harsogón, teli tudóból, hol pedig monológgá hal-
kulva, visszatérő zenei szólamként hangzik ki verseiből. Négysoros
epigrammáiban éppúgy megvan, mint teljes hangszerelésű nagyversei-
ben (Ötvenkettedik panasz, Hatvanadik panasz).

Noha költészetét költőietlennek mondtuk, meg kell azt is monda-
nunk, hogy verseiben a népköltészet minden műzttől mentes szépsége
fedezhető fel. A panasz:

Kis virág el ne
Szórd a szirmod
Van egy sírom
Arra szakajtalak,

és a szírok:

Csodás remények
Szép halott ágak
Testünkbe vágnak
Ússe kő verje jég

paraszti egyszerűséggel és erővel szólal meg verseiben. S hogy a lel-
kébe oltott eszme nemcsak elméleti állásfoglalás bizonyos előkelő fenn-
tartásokkal, nemcsak életszemlélet, amelyet alkalomadtán felválthat
más is, hanem az egyetlen lehetséges létforma, egész verseskötete bi-
zonyítja.

Ha azt mondjuk Fehér Kálmánról, hogy intellektuális költő, ez ma
már csak annyit jelent, hogy versírás közben gondolkozik is. Ezért, ha
az intellektuális jelzót írjuk költészeté elé, mindenképp arra kell
gondolnunk, hogy az ő számára gondolat és érzelem nem jelent két
különböző dolgot, s különösen nem ellentétet; verseiben e kettő szét-
választhatatlanul összefonrt, és ez biztosítja, hogy mondanivalója nem
lesz csupán megverselt gondolathalmaz, hanem költészet. (Vannak
azonban olyan versei is, amelyekben a gondolat sorok megérzékítése,
költészetté lényegítése nem következik be.)

Fehér Kálmán nem pártos költő, de elkötelezett: a humanizmus, az
emberség elkötelezettje. Minden idegszálával a József Attila-i „valódi
világban” él: nem festeget délibábos rónát és kimosdatott, vidáman
daloló munkásnőt. „Fekete-kemény, átkában is kemény” földről, „dusz-
zadt lábú, lompos munkásnőről” ír. S egy percig sem hagy kétséget
afélől, hogy kiről és kiknek szól a vers:

Nincs hasonlat, mert rólunk van szó,
és ebben a pillanatban vege mindenki zokon.

A *Száz panasz* skálája rendkívül széles. A versciklusok rendszere a száz vers egymásba oldódó tartalmát bonyolult, de áttekinthető renddé változtatja. Ily módon renddé tömbösül az „apróra bontott” egész; mert ha az idegenség ezernyi betegségét, az ember száz baját is énekli meg a költő, költészetének tartóköve a harmónia, a béke és megnyugvás utáni vágy. Az ember vált ki belőle minden panaszt, de minden panasza az emberhez szól, az emberért.